

Tuhti opas kielenhuollosta

Kielitoimiston kielioppiopas. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 175. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus 2015. 408 s. ISBN 978-952-5446-86-9.

Kotimaisten kielten keskus on julkaissut kielenhuollon käsikirjoja tasaiseen tahtiin. Jatkuvasti päivittyvän *Kielitoimiston sanakirjan* lisäksi käytettävissä ovat Terho Itkosen ja Sari Maamiehen *Uusi kieliopas*, jonka tarkistettu 4. painos ilmestyi vuonna 2011, sekä *Kielitoimiston nimiopas* (2008) ja *Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas* (2012). Sarjaa täydentää vuonna 2015 julkaistu 400-sivuinen *Kielitoimiston kielioppiopas*, jossa käsitellään kielioppillisten muotojen vaihtelua ja valintaa – siis sanojen taivutusta ja lauserakennetta koskevia ilmiöitä. Monet näistä vaihtelutapauksista ovat olleet esillä *Kielikello*-lehden kirjoituksissa, ja osa kirjan sisällöstä on myös sähköisessä muodossa Kielitoimiston ohjepankissa.

Kielitoimiston kielioppiopas on ”deskriptiivis-normatiivinen käytännön kielenhuollon opas” (s. 24). Se on syntynyt niiden kysymysten pohjalta, joita Kielitoimiston puhelinneuvontaan soittaneet asiakkaat ovat esittäneet. Läheskään aina kysymyksiin ei ole ollut vain yhtä oikeaa vastausta, sillä muotojen vaihtelu on usein sidoksissa siihen, käytetäänkö neutraalia asiatyylä vai rennompia tyyllilajeja. Kirjan esimerkkiaineisto on peräisin lehdistä ja internetin teksteistä. Varsinkin verkkokirjoittelussa käytetään puhekieltä läheneviä tyyllilajeja, joissa tarkoituksaan ei ole ollut noudattaa yleiskielen normeja.

Oppaan käytettävyys

Kielitoimiston kielioppiopas sisältää kaikkiaan viisitoista päälukua, joissa tarkastel-

laan muun muassa yhdyssanan muotoja, taivutustyyppejä, yksikön ja monikon vaihtelua, passiivin käyttöä, lauseenvastikkeita, pronominin valintaa, ajanilmauksia ja sanajärjestystä. Laajan oppaan käytettävyttä on pyritty helpottamaan monin tavoin. Tekstisivujen reunoihin on sijoitettu marginaaliotsikoita, joiden avulla lukija löytää etsimiään rakenteita ja jo vihjeitä niiden suositettavuudesta (esim. ”yo-lakit päässään”, *maistuvat hyviltä ~ hyvillä*). Runsassisältöisten lukujen hahmottamista auttavat myös kokoavat taulukot (esim. objektin sijanvaihtelusta s. 128 ja konjunktioista *kun* ja *kuin* s. 297) ja lukujen alkuun sijoitetut ”Lyhyesti”-katsaukset, joissa esitellään pääkohdat kulloisenkin ilmiön esiintymisestä ja ohjeet sen käytöstä. Kirjassa on myös muutamia tietoruutuja, joihin on koottu hyödyllistä tietoa suositusten kehityksestä (esim. kaksoispassiivista s. 194 ja pronominiin *joku* ja *jokin* käytöstä s. 266). Teoksen alussa on kokoavia katsauksia, joiden aiheita on käsitelty useissa eri luvuissa. Sieltä löytyvät kootusti esimerkiksi uudet normit sekä häilyvärajaiset normit, joista on apua vaikkapa kielenhuollon opetukseen.

Kirjan lopussa on aakkostettu hakemisto. Se sisältää termejä ja niiden selityksiä (esim. *aktiivimuodot*, *-tu/-ty-loppuinen muoto*, *vartalo*). Mukana on myös kielenaineiksia, kuten *erkanee*, *kotonta* ja *tokko*. Oma aakkosellinen sanahakemistonsa on lisäksi rektioseikoista (s. 120).

Terminologiassa on pyritty ottamaan huomioon tavalliset kielenkäyttäjät, joille sellaiset kielitieteen termit kuin *adesiivi* tai *temporaalirakenne* eivät ole jokapäiväisiä. Niinpä puhutaankin ensisijaisesti ”-lla/-llä-päätteisestä ilmauksesta” (s. 140) ja ”*tehessä-*, *tehtyä-*rakenteista” (s. 212–214). Monikon genetiivin päätte-

den variaatiota (s. 58–59) selitetään ”sana-tyyppien” avulla mainitsematta *vokaali-* ja *konsonanttivartaloa*, jotka ei-lingvistille olisivatkin turhan abstrakteja käsitteitä. Tarvittaessa kyllä on selitetty esimerkiksi *vokaalisointu* ja *etu-* ja *takavokaali* (s. 73) sekä *astevaihtelu* (s. 63, 71). Tällä tavoin tekstistä on saatu varsin helpoluukuista.

Lukujen lopussa on tärkeimpiä lähteitä käsitellyistä asioista. Lähteitä olisi voinut antaa enemmänkin, mutta ratkaisua puoltaa se, että teos on pikemminkin käsikirja kuin tutkimus.

Muuttuneita norveja

1970- ja 1980-luvulla äidinkielen koulu-opetuksensa saaneet ovat viime vuosikymmeninä joutuneet tuon tuostakin huomaamaan, että monet entiset yleis-kielen kannalta virheellisinä pidetyt ilmaukset ovat nykyään käypää kieltä. Oikeakielisyyshormeja joudutaan aika ajoin väljentämään tai muuttamaan, koska aiempi suositus ei toimi: kielenkäyttäjät valitsevat normista poikkeavan muodon, joka alkaa yleistyä. Esimerkiksi ranskalaisperäiset lainasanat *filee* ja *pyree* ovat suomalaisten suussa mukautuneet sanojen *hile* tai *ihme* taivutukseen ja saaneet rinnakkaisiksi nominatiiviasuikseen rajageminaation mahdollistavat muodot *file* ja *pyre*. Sanat taipuvat siten yksikön partitiivissa joko vokaali- tai konsonanttivartaloisina: *fileetä* ~ *filettä*, *pyreetä* ~ *pyrettä*. Kummankinlaiset taivutusmuodot ovat nyky-yleiskielessä hyväksyttäviä. Muodot *filee* ja *pyree* noudattelevat ranskan ääntämystä. Vierasperäisen sanan kirjoitusasu voi olla täysin alkuperäiskielen mukainen tai suomalaistettu, minkä vuoksi voidaan kirjoittaa joko *gourmet* : *gourmet'n* tai *gurmee* : *gurmeen*. (S. 70.) Tällä tavoin lainat vakiintuvat osaksi suomea.

Myös alkuperältään suomalaisten sanojen taivutus voi muuttua. Vanhastaan sanaa *vuori* ’vaatteen sisäpuolella oleva

kangas’ on ohjeistettu taivuttamaan *i-*vartaloisena: *vuori* : *vuorin* : *vuoria*. Siten se erottuu nominatiiviltaan samanasuisesta sanasta *vuori* : *vuoren* : *vuorta*, jonka merkitys on ’maastonkohouma’. Taivutus-tyypit ovat kuitenkin sekaantuneet niin, että vaatetermiäkin on alettu taivuttaa maastonkohoumaa tarkoittavan sanan tavoin. Vuodesta 2014 lähtien tällainen taivutus on ollut norminmukaista. Samantapainen suosituksen höllentäminen on kohdannut sanojen *alpi* ja *helpi* taivutusta. Aiemmin norminmukaista olivat *astevaihtelu* ja *e-*vartaloisuus, siis *alpi* : *alven* : *alpea*, *helpi* : *helven* : *helpeä*. Nykyään *i-*vartaloisen vahva-asteinen taivutus on yhtä hyväksyttävää (*alpi* : *alpin* : *alpia*). (S. 66–67.) *i-*vartaloisten muotojen yleisyyteen vaikuttaa osaltaan murretausta: itäsuomalaiset taivuttavat sellaisia sanoja kuin *hauki*, *kanki*, *kiiski*, *lampi*, *närhi*, *teeri* ja *tiili* *i-*vartaloisina (*kanki* : *kangin* : *kangilla*), ja harvinaiset sanat kuten *alpi* ja *helpi* solahtavat heidän kielitajussaan helposti näiden sanojen taivutustyyppiin.

Eräissä normintarkistuksissa perusteena on ollut muodon kivetynyt käyttö. Aiemmin kielenhuoltajat ovat varoitelleet *riippuen-* ja *johtuen-*muodoista ja kehotaneet korvaamaan ne muilla ilmauksilla. Nykyään nämä postposition tai preposition tapaan käytetyt muodot ovat hyväksyttäviä, kunhan ne eivät hämää lauseen semantiikkaa. Esimerkiksi *riippuen-*muodon konkreettinen merkitys voi häiritä sellaisissa tapauksissa kuin *lento kestää lentokoneesta riippuen 40–60 minuuttia*. *Kielitoimiston kielioppiopas* kehottaakin (s. 230–231) tällaisissa suosimaan muita postpositioita tai sivulauseita (*konetyypin mukaan*; *sen mukaan*, *mikä konetyyppi on kyseessä*). Muita kivetymiä ovat esimerkiksi *juurikaan* ja *myöskin*, joiden liitepartikkeleja on aiemmin pidetty tarpeettomina. Opas perustelee *juurikaan-*muodon käyttökelpoisuutta sillä, että sen liite vahvistaa kieltoa samaan tapaan kuin muodoissa *ollenkaan*, *lainkaan* ja *varsin-*

kaan (s. 329). *myöskin*-muodon liitteellä taas on tasapainottava tehtävä, kuten sanoissa *varmaankin* tai *kylläkin* (s. 371–372). *myöskin*-muodon oletetaan saaneen tukea kieltomerkityksisestä *myöskään*-muodosta. Vastaavalla tavalla (*ei*) *juurikaan* on vaikuttanut viime vuosina yleistyneen *juurikin*-muodon syntyyn, mutta *juurikin*-muotoa ei pidetä yleiskielen mukaisena.

Häilyvärajaisia normeja

Kielitoimiston kielioppioppaassa mainitaan usein ”häilyvärajaiset normit”. Niillä viitataan piirteisiin, joita on vaikea kuvata ja ohjeistaa. Tällaiset piirteet sijoittuvat yleiskielen ja puhekielisten varieteettien raja-alueelle ja sisältävät vaihtelua. Häilyvärajaiset normit ovat väljiä ja sallivat variaation, mikä ajan mittaan voi itsestään johtaa uuden käytänteen yleistymiseen.

Tyypillinen esimerkki hankalasti normitettavasta kielenpiirteestä on vierasperäisten yhdyssanojen tai yhdyssanamaisten muotojen taivutuspuheen vokaali (s. 74–76). Esimerkiksi sanaa *hypoteesi* voidaan taivuttaa takavokaalisena, jos se katsotaan yhdistämättömäksi sanaksi (*hypoteesia*), mutta myös etuvokaalinen pääte on mahdollinen, mikäli sanaa pidetään yhdyssanana (*hypo + teesiä*). Voisi olettaa, että kielessä jo kauan olleissa sanoissa taivutus olisi vakiintunut, mutta todellisuudessa vaihtelua esiintyy edelleen muun muassa sanoissa *adverbi* (*adverbia* ~ *adverbiä*), *arkkitehti* ja *krokotiili*. Nykyinen normi sallii vaihtelun, koska vokaalin valintaan vaikuttaa sanan hahmottaminen yksi- tai kaksiosaiseksi.

Myös monijäsenisissä lauserakenteissa on joskus vaikea määrittää vain yhtä oikeaa vaihtoehtoa. Objektin nominatiivitaigenetiivimuotoisuus vaihtelee sellaisissa rakenteissa, joissa objekti liittyy A-infinitiiviin: *Lapsi sai äidiltä luvan ostaa pelin* ~ *peleä*. Lyhyissä lauseissa objektin

muoto määräytyy kielitajussa pääverbin rektion mukaan (*Lapsi sai pelin*). Mitä pitempi lause on ja mitä kauempana infinitiivinä määrittävä objekti on lauseen pääverbistä, sitä enemmän kielitaju horjuu. Vaihteluun vaikuttaa lauseen osittuminen erillisiksi rakenteiksi, mistä on esimerkiksi lause *näyttely antaa kävijälle ainutlaatuisen mahdollisuuden muodostaa selkeä kokonaiskuva*. Siitä voidaan hahmottaa rakenteet *antaa mahdollisuuden ja muodostaa kokonaiskuva*. Genetiivimuotoisen objektin valinta perustuisi pääverbin rektion: *näyttely antaa selkeän kokonaiskuvan*. Yksiselitteistä sääntöä tällaisissa tapauksissa ei voida antaa. (S. 131–134.)

Tyyliseikkoja

Kielitoimiston kielioppaan mukaan ”rento tyyli” tai ”arkinen tyyli” sallivat laajemman variaation kuin yleiskieli. Täällä tyylistä johtuvaa vaihtelua on esimerkiksi konjunktioiden käytössä. Yleiskiellisen *kun kerran* -ilmauksen sijasta puhekielessä on mahdollinen *kun kerta*: *Annetaan rahakkaiden pelata, kun kerta siittä heille maksetaan*. *kun*-konjunktion puhekielinen käyttö voi näkyä myös perustelun ilmauksissa: – – *sinne kun mennään ihan muussa kuin autoilumielessä*. (S. 295.) *vaan*-konjunktiota käytetään puhekieltä lähenevissä tyyllilajeissa *mutta*-konjunktion asemesta: *tunnistettu vaan ei tunnustettu; vaan kuinka kauan?* (S. 312.)

Puhekieltä mukailevassa kirjoitetussa kielessä voivat myös epäsuora ja suora esitys sekoittua: *Hän huudahti, että ”nyt riitti”* (s. 307–310). Tämän tyyppiset ilmaukset ovat affektisia, ja niissä kuuluu kirjoittajan oma ääni. Vanhastaan ne ovat olleet ominaisia pakinoille, mutta nykyisin niitä näkee myös aikakaus- ja sanomalehtien kolumneissa ja urheilu-uutisissa.

Kielioppioppaassa on mainittu joitakin aivan tuoreita ilmauksia, jotka ovat yleistyneet erityisesti verkkokeskustelu-

jen kielessä. Esimerkiksi numeroilmaus 24/7 tarkoittaa '24 tuntia vuorokaudessa 7 päivänä viikossa' eli 'aina' (s. 365). Urbaani Sanakirja tuntee muitakin vastaavanlaisia merkintätapoja: 24/7/365 ja 8/5 '8 tuntia 5 päivänä viikossa'. Tällaisia tapaa tiiviyttä vaativissa ilmoituksissa, mutta ne eivät ole tyyliiltään neutraaleja.

Tyylilliset valinnat lienevät yhä vaikeampia puhe- ja kirjakielen välille syntyneiden uusien kielimuotojen myötä. Vaikka kielenhuoltajat neuvovat pitämään rennon ja asiatyylin erillään, kielenkäyttäjät eivät aina näe tätä eroa. Kirjoitetun puhekielen lisääntyminen yleiskielisiksi tarkoitetuissa teksteissä näkyykin muun muassa ylioppilasaineissa (viimeksi Kolehmainen 2016: 17).

Lopuksi

Kielioppioppaasta löytää vastauksen useimpiin kuviteltavissa oleviin sanojen muotoa koskeviin kysymyksiin. Muutamassa yksityiskohdassa lukijaa olisi vielä voinut valistaa. Agenttipartisiipin yhteydessä esiintyvistä *itse*-sanasta annetaan s. 276 esimerkkejä, joissa yksikön 1. persoonan omistusliite liittyy partisiippiin: *itse tekemäni pöytä, itse leipomiani sämpylöitä*. Eikö omistusliite voisi olla *itse*-sanassa (*itseni tekemä pöytä; esisopimus on minun itseni laatima*)? Partisiippi-rakenteesta sanotaan s. 235, että sitä ei voi käyttää kielteisen *että*-lauseen vastineena (**Hän arveli ei pääsevänsä tulemaan*). Kuitenkin sen sijasta käytetään yleisesti sellaista vaihtoehtoa, jossa kielto kohdistuu pääverbiin: *Hän ei arvellut pääsevänsä*. Lukijaa voi jäädä askarruttamaan, onko tällainen käyttö suositusten vastaista.

Suomen kielen ohjailulta on 1990-luvulta lähtien toivottu sallivampaa otetta. On todettu, että nykypuhekielen muutokset heijastuvat kirjoitettuunkin kieleen, minkä vuoksi kirjakielessä voitaisiin hyväksyä entistä enemmän variaatiota.

(Esim. Paunonen 1996: 549, 552–554.) 2000-luvun kielenhuolto on tietoisesti ottanut ohjeistuksessa huomioon kielenkäyttötilanteet ja niistä johtuvat tyyli vaihtelut (Mantila 2002, 2005). Normit ja suositukset perustuvat kuitenkin aina laajojen aineistojen tutkimukseen. Jos normia muutetaan, taustalla on kielenkäytön kollektiivinen muutos. Koska kieli muuttuu joiltain osin jatkuvasti, normien päivittäminen on seurattava valppaasti tilannetta.

Vaihtelun lisääntyminen yleiskielessä ei koske ainoastaan suomen kieltä. Yleiseurooppalainen ilmiö on aluemurteiden tasoittuminen. Kun alueellinen vaihtelu vähenee ja puhuttujen ja kirjoitettujen kielimuotojen välinen raja käy häilyväksi, variaatio siirtyy yleiskieleen. Tulevaisuudessa yleiskielellä pyritään siten yhä enemmän ilmaisemaan paitsi kansallista myös alueellista identiteettiä. (Esim. Willemyns 2007; Auer 2011.)

Kielitoimiston kielioppiopas on sääntöjä muistelevalla kirjoittajalle vapauttava lukukokemus. Sen periaatteiden toivoisi nopeasti siirtyvän kielenhuollon koulu- ja yliopisto-opetukseen sekä äidinkielen oppikirjoihin.

MARJATTA PALANDER
etunimi.sukunimi@uef.fi

Lähteet

- AUER, PETER 2011: Dialect vs. standard. A typology of scenarios in Europe. – Bernd Kortmann & Johan van der Auwera (toim.), *The languages and linguistics of Europe. A comprehensive guide* s. 485–500. The world of linguistics 1. The languages and Linguistics of Europe, Wol 1. Berlin: De Gruyter Mouton.
- KOLEHMAINEN, TARU 2016: Ylioppilaskokelaiden oikeinkirjoituksesta. – *Kielikello* 1 s. 16–17.
- MANTILA, HARRI 2002: Kielenhuollon uudet haasteet. – *Kielikello* 4 s. 4–6.

— 2005: Kielikäsituksesta kielenhuollon uusiin periaatteisiin. – *Kielikello* 2 s. 4–9.
PAUNONEN, HEIKKI 1996: Suomen kielen ohjailun myytit ja stereotyytit. – *Virit-täjä* 100 s. 544–555.
Urbaani Sanakirja. <https://www.urbaanisana-kirja.com> (10.4.2016).

WILLEMYS, ROLAND 2007: De-standardization in the Dutch language territory at large. – Christian Fandrych & Reinier Salverda (toim.), *Variation and language change in Germanic languages* s. 267–279. Tübingen: Gunter Narr.

Virolainen näkökulma itämerensuomalaisten kielten kieliopillisiin sijoihin

Aet Lees: *Case alternation in five Finnic languages. Estonian, Finnish, Karelian, Livonian and Veps*. Brill's studies in language, cognition, and culture 13. Leiden: Brill 2015. 414 s. ISBN 978-90-04-29634-3 (sid.), 978-90-04-29636-7 (e-kirja).

Partitiivin, nominatiivin ja (genetiivi-) akkusatiivin vaihtelu on yksi itämerensuomalaisten kielten kieliopillisen järjestelmän monimutkaisimmista, kansainvälisessä lingvistiyyhteisössä tunnetuimmista ja etenkin suomen ja viron osalta myös perusteellisimmin tutkituista aihepiireistä. Australiassa vaikuttava virolais-syntyinen kielitieteilijä Aet Lees on hiljattain (2015) julkaissut laajan tutkimuksen itämerensuomalaisten kielten kieliopillisten sijojen vaihtelusta objektin, predikaatiivin ja (Leesin terminologian mukaan) e-argumentin eli ns. eksistentiaalisubjektin¹ sijamerkinnässä. Leesin työn keskeisenä kontribuutiona on tuoda kuvaan mukaan myös puhujamääriltään pienem-

mät itämerensuomalaiset kielet sekä vertailevan analyysin keinoin todeta eri kielten systeemien yhtäläisyydet ja erot ja tarkastella kielten kehitystä rinnakkain niiden kirjakielen historian aikana.

Näkökulmat ja aineistot

Leesin tutkimuksessa on mukana sekä kontrastiivis-synkroninen että diakroninen näkökulma. Synkronisen tutkimuksen aineisto kattaa valikoiman Raamatun tekstejä siten, että pääaineistona ovat Matteuksen evankeliumi ja Paavalin ensimmäinen kirje korinttilaisille. Aineiston teksteistä on ollut saatavilla eriaikaisia käännöksiä suurimmalle osalle tarkasteltavista kielistä, Matteuksen evankeliumista niille kaikille. Kieliopillisten sijojen vaihtelun diakronisessa, kielikohtaisessa tarkastelussa käytetään samojen tekstien eri-ikäisiä editioita ja käännöksiä. Lisäksi diakronisen tarkastelun tukena hyödynnetään vaihtelevasti muita, kielikohtaisia aineistoja sikäli, kun niitä on ollut saatavilla. Suomen osalta mukana on uskonnollisten tekstien rinnalla esimerkiksi Aleksis Kiven *Seitsemän veljestä* -romaanin alkuosan lukuja.

Asetelma mahdollistaa sekä suoran kontrastiivisen vertailun että yleisem-

1. *Eksistentiaalisubjekti* on mm. ISK:n (2004) käyttämä termi. Muita kyseisestä elementistä nykyfennistiikassa käytettyjä termejä ovat Helasvuon (1996) sekä Helasvuon ja Huumon (2010) käyttämä *e-NP* sekä Nurmisen (2015) käyttämä *eksistentiaaliminimi*. Elementin subjektiksi analysoinnin ongelmallisuutta käsittelevät laajasti Helasvuon ja Huumo (2010).